

Warszawa, 2019-05-16

Dr hab. Barbara Gołębiewska, prof. SGGW
Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
Wydział Nauk Ekonomicznych
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Recenzja

pracy doktorskiej mgr Eweliny Szuba-Barańskiej pt.

Rozwój agrobiznesu państw Europy Środkowo-Wschodniej po przystąpieniu do Unii Europejskiej

wykonana pod kierunkiem prof. dr hab. Walentego Poczty

Promotor pomocniczy: dr hab. Aldona Mrówczyńska-Kamińska

Ocena wyboru problematyki badawczej i tematu rozprawy

Recenzowane opracowanie podejmuje bardzo ważny i aktualny problem oceny zmian strukturalnych w agrobiznesie państw Europy Środkowo-Wschodniej, której dokonano w porównaniu do wybranych 15 państw Unii Europejskiej (UE-15).

1 maja 2019 roku minęło 15 lat od wstąpienia w 2004 roku 10 państw z Europy Środkowo-Wschodniej i 12 lat dwóch kolejnych (Bułgaria, Rumunia – 2007 r.) w struktury Unii Europejskiej. Jest to okres, który pozwala dokonać oceny zmian jakie nastąpiły w zakresie dostosowywania się gospodarek tych krajów do funkcjonujących państw członkowskich w UE w dłuższym czasie (UE-15). Wśród nowych członków powodowało to konieczność podjęcia wielu reform na płaszczyźnie gospodarczej, ale także politycznej i społecznej. W państwach Europy Środkowo-Wschodniej występowało (i występuje) znaczne zróżnicowanie rozwoju gospodarczego w porównaniu do krajów „starej” Unii. Członkostwo w Unii umożliwiło im, w dużym stopniu dzięki środkom pomocowym, podjęcie działań w kierunku wyrównywania poziomu rozwoju gospodarczego. Duże znaczenie w tym zakresie odgrywa polityka spójności, czyli wspieranie działań prowadzących do wyrównania warunków ekonomicznych, społecznych oraz do eliminacji dysproporcji w rozwoju we wszystkich regionach Unii Europejskiej. Należy wskazać, iż do największych beneficjentów funduszy

pomocowych Unii Europejskiej należy sektor rolnictwa, będący podstawą wytwarzania żywności. Współcześnie ekonomiczną prawidłowością w większości krajów jest to, że zmniejsza się udział rolnictwa w tworzeniu PKB wraz ze wzrostem poziomu rozwoju gospodarczego. Znacznym zmianom podlega także struktura całego agrobiznesu.

Z tego względu uznaję, iż pojęty w rozprawie temat jest ważny i jak najbardziej aktualny, szczególnie ze względu na szybko zachodzące zmiany w otoczeniu międzynarodowym UE. Wskazuje się także, że powinno zniknąć duże zróżnicowanie między krajami UE, szczególnie w podziale na państwa „starej” i „nowej” Unii, gdyż może to negatywnie wpływać m.in. na współpracę w ramach Wspólnoty. Świadczy to więc o wyjątkowości podjętego zagadnienia, a wybór tematu rozprawy uznaję za trafny. Analiza i ocena zróżnicowania rozwoju agrobiznesu i jego zmiany dostosowujące do sytuacji krajów o wyższym poziomie rozwoju jest niezmiernie istotnym zagadnieniem w kontekście rozwoju globalnej gospodarki.

Ocena celów pracy, hipotez i metod badawczych

Celem głównym recenzowanej rozprawy była „...ocena rozwoju agrobiznesu w nowych państwach członkowskich Europy Środkowo-Wschodniej po przystąpieniu do Unii Europejskiej.” Autorka sformułowała także siedem zadań badawczych, których realizacja pozwoliła osiągnąć przyjęty cel badań i zweryfikować przyjęte hipotezy badawcze. Sformułowanie celu głównego, jak i zadań badawczych jest prawidłowe. Poprawnie sformułowano również dwie hipotezy badawcze, aczkolwiek są one wielowątkowe.

H1: *Akcesja państw Europy Środkowo-Wschodniej implikuje zbliżanie się struktur agrobiznesu i jego roli w gospodarkach tych państw do stanu w UE-15.*

H2: *Funkcjonowanie agrobiznesu w warunkach WPR i JRE przyczynia się do dynamizacji procesów wzrostu i przemian strukturalnych w agrobiznesie państw Europy Środkowo-Wschodniej oraz do poprawy wykorzystania potencjału wytwórczego.*

Uwagę można mieć do użycia skrótów w sformułowaniu hipotezy drugiej. Mimo iż są to pojęcia znane powinno się użyć pełnej nazwy Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) i Jednolitego Rynku Europejskiego (JRE). Można także stwierdzić, iż przyjęte w pracy metody badawcze są odpowiednie to realizacji przyjętego celu badań i weryfikacji przyjętych hipotez. Metody badawcze opisano bardzo szczegółowo, jedynie opis

metody eksperckiej, według której dokonano wyboru obiektów wzorcowych dla poszczególnych państw Europy Środkowo-Wschodniej jest mniej precyzyjny. Analiza założeń koncepcyjnych pracy, celów, hipotez i rozwiązań metodycznych pozwala stwierdzić, iż Doktorantka dobrze opanowała warsztat badawczy, posiada umiejętność podejmowania w pracy naukowej ważnych problemów, analizować je i oceniać.

Struktura pracy i zawartość merytoryczna

Praca składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, podsumowania i wniosków oraz obszernego aneksu. Całość opracowania liczy 288 stron, z czego treści merytoryczne zajmują 211 stron (pozostałe to bibliografia, spis rysunków i tabel oraz aneks). Autorka wykorzystała licznie literaturę przedmiotu (278 pozycji). W niewielkim zakresie wykorzystano literaturę obcojęzyczną (14% stanowi literatura anglojęzyczna).

Proporcje poszczególnych części rozprawy są prawidłowe. Doktorantka przyjęła typową formułę stosowaną w publikacjach naukowych polegającą na omówieniu na wstępie kwestii metodycznych, następnie teoretycznych, dotyczących omawianego zagadnienia, a potem zaprezentowała część empiryczno-analityczną i wnioski.

W rozdziale pierwszym szczegółowo zaprezentowane zostały cel pracy oraz hipotezy, zakres pracy, a także zastosowane metody badawcze. Postawiony problem, cel badań jak i sformułowane hipotezy są prawidłowe. Szczegółowo opisano wykorzystane metody badawcze, co uważam za uzasadnione i przydatne w analizie dalszej części opracowania. Jedna kwestia jest wyjaśniona mniej szczegółowo, a mianowicie wybór obiektów wzorcowych. Doktorantka podaje, iż doboru „...dokonano w oparciu o metodę ekspercką stosując dobór arbitralny”. Czy ekspertem była Autorka dysertacji, czy też inni badacze? Poza tym rozpoczęcie od prezentacji zagadnień metodycznych i ich opis na wstępie dysertacji (w jednym rozdziale) oceniam jako właściwe. Daje to możliwość sięgnięcia do tych informacji na każdym etapie analizy opracowania, chociaż częściowo Doktorantka przypomina te treści w części analitycznej.

Powiązanie tematu z teoretycznymi aspektami ekonomii zawarto w rozdziale drugim. Omówiono w nim wzrost i rozwój gospodarczy oraz powstawanie i ewolucję agrobiznesu. Jest to uzasadniona kolejność treści, gdyż jak wskazuje również Autorka „...wzrost i rozwój gospodarczy warunkują powstawanie i rozwój nowoczesnego agrobiznesu...”. Doktorantka zaprezentowała również główne problemy rozwoju agrobiznesu, jako podstawowego działu gospodarki w aspekcie historycznym.

Omówiła je także w ujęciu przestrzennym (w różnych częściach świata np. w Europie Zachodniej, Stanach Zjednoczonych). Przedstawiła szczegółowo trzy agregaty agrobiznesu i przepływy dóbr i usług zachodzące między nimi. Zwróciła uwagę na prawidłowości zachodzące w agrobiznesie w miarę postępujących w nim procesów rozwojowych, wspominając także kwestie warunków funkcjonowania współczesnego agrobiznesu (globalizacja, innowacje) i zmian preferencji konsumentów (żywność niskoprzetworzona, ekologiczna, przy produkcji której uwzględnia się wymogi środowiskowe).

Rozdział trzeci został poświęcony uwarunkowaniom rozwoju agrobiznesu w państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Wskazano w nim na czynniki stymulujące i hamujące procesy rozwojowe. Doktorantka szczegółowo opisała m.in. inflację i jej znaczenie w rozwoju gospodarczym, intensywność wykorzystania zasobów pracy, jak również znaczenie cen w wymianie handlowej. Ważnym aspektem tej części opracowania było omówienie procesów integracji regionalnej i jej znaczenia w rozwoju gospodarczym krajów, ze zwróceniem uwagi na dostęp do wspólnego rynku (w zakresie integracji z UE). W rozdziale tym Autorka przedstawiła także potencjał produkcyjny agrobiznesu, zwracając uwagę na podstawowe czynniki produkcji, jak również działalność inwestycyjną. Rozdział kończy analiza wyników produkcyjnych, w zakresie produkcji globalnej (jej struktury i zmian w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2000-2014) oraz dochodowych (z uwzględnieniem wartości dodanej brutto). Doktorantka stwierdziła podsumowując tę część pracy, że zmniejsza się produkcyjna i dochodotwórcza rola rolnictwa, co jest powszechnie obserwowaną prawidłowością w krajach wysoko rozwiniętych.

Zaprezentowane wyniki są istotne z punktu widzenia celu pracy, chociaż można wskazać na kwestie porównania tylko pierwszego i ostatniego roku badań (w Aneksie zawarto nieco więcej informacji). Ciekawym byłaby obserwacja zachodzących zmian w poszczególnych latach badań, co pozwoliłoby na uszczegółowienie zależności przyczynowo-skutkowych. Zrozumiałym jest, iż objętość pracy wymagała potraktowania kwestii skrótowo.

W rozdziale czwartym Autorka zaprezentowała porównanie sytuacji w agrobiznesie badanych państw na tle UE-15. Omówiła szeroko przepływy do rolnictwa i przemysłu spożywczego z produkcji krajowej jak też z importu. Stwierdziła, iż postęp w rolnictwie jest determinowany przepływami ze sfery usług. Jednak w krajach Europy Środkowo-Wschodniej rola usług w strukturze zaopatrzenia rolnictwa jest mniejsza niż

w krajach UE-15. W strukturze zaopatrzenia materiałowego przemysłu spożywczego rosło znaczenie przepływów ze sfery pierwszej agrobiznesu, co wskazuje na procesy unowocześniania produkcji żywności w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Zarówno w przepływach do rolnictwa, jak i przemysłu spożywczego we wszystkich badanych krajach poziom zaopatrzenia materiałowego zwiększał się, chociaż w poszczególnych krajach był on zróżnicowany. Po analizie szczegółowych przepływów do poszczególnych sfer agrobiznesu, Doktorantka w podrozdziale 4.3 określiła jak kształtowały się przepływy materiałowe z produkcji krajowej i importu do agrobiznesu. Wskazała na tendencje w tym zakresie (m.in. wolniejsze tempo zmniejszania się udziału rolnictwa w napływach do agrobiznesu czy obniżanie się udziału przemysłu spożywczego w przepływach do agrobiznesu) w państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Konstrukcja tej części pracy jest prawidłowa.

W kolejnym rozdziale Doktorantka oceniła na podstawie wybranych wskaźników, dochodowość produkcji i efektywność ekonomiczną w agrobiznesie krajów Europy Środkowo-Wschodniej porównując je do krajów UE-15. Ustaliła także efektywność czynników produkcji (ziemi i pracy) oraz materiałochłonność i importochłonność w badanych państwach. Strukturę rozdziału i jego treści zostały prawidłowo zaprezentowane.

W rozdziale szóstym Autorka dokonała oceny zmian strukturalnych w agrobiznesie państw Europy Środkowo-Wschodniej w porównaniu do UE-15. W analizach uwzględniła zatrudnienie, strukturę tworzenia produkcji globalnej, wartości dodanej brutto, zaopatrzenia materiałowego rolnictwa i przemysłu spożywczego, a także agrobiznesu jako całości. Uzyskane wyniki należy uznać za bardzo wartościowe, szczególnie w aspekcie oceny procesów „zbliżania się” analizowanych struktur w agrobiznesie do struktur w państwach uznanych za wzorcowe. Wymownym było określenie szacunkowego czasu do „wyrównania” badanych struktur we wszystkich badanych krajach (UE-15 oraz krajów Europy Środkowo-Wschodniej). Cennym stwierdzeniem, które stawia sama Autorka (s. 182) jest to, że agrobiznes w różnych krajach może przyjmować zróżnicowane kierunki rozwoju. Czy więc powinno się dążyć do wzorca? Jak mogłaby kształtować się inna droga rozwoju tych krajów? Czy i w jakim zakresie można by „skrócić” niektóre etapy w dążeniu do wzorca, wykorzystując doświadczenia krajów wzorcowych? Analizowany przez Doktorantkę problem rodzi wiele pytań, stąd też jest ciekawym i godnym uwagi. Dlatego treści zawarte w rozdziale szóstym oceniam wysoko. Przeprowadzona analiza pozwoliła na osiągnięcie celu

badania i weryfikację przyjętych hipotez badawczych. Drobna uwaga techniczna dotyczy wyodrębnienia w rozdziale podrozdziałów. Cały rozdział jest obszerny (24 strony), można więc było wydzielić podrozdziały, które właściwie Doktorantka ustaliła (*nagłówki*), nie umieściła ich jednak w spisie treści, co ułatwiłoby czytelnikowi bezpośrednie przejście do konkretnych kwestii. Ogólnie należy jednak podkreślić przejrzystą formę prezentacji omawianych wyników (również w formie rysunków i tabel).

Pracę kończy *Podsumowanie i wnioski*, które zostały przedstawione w prawidłowej formie i zawierają interesujące sformułowania wynikające z badań. Korespondują także z celami i hipotezami badawczymi. Ciekawym byłoby rozszerzenie wnioskowania o opinie Doktorantki na temat przyczyn odmienności gospodarek krajów biedniejszych i rozwiniętych, szczególnie odnośnie państw znacznie odbiegających od krajów wzorcowych. Autorka wspomniała o tym w przeglądzie literatury odnośnie wzrostu i rozwoju gospodarczego. Jakie więc w tym zakresie wnioski można by wyciągnąć na podstawie przeprowadzonych przez Doktorantkę badań? Czy badane kraje powinny przejść taką samą ścieżkę rozwoju?

Oceniając kompleksowo strukturę dysertacji należy wskazać, iż mimo kilku uwag (często dyskusyjnych), praca jest napisana bardzo przejrzysto. Kolejność omawianych treści w rozprawie, zawartych w poszczególnych rozdziałach jest prawidłowa. Przyczyniło się to do właściwej realizacji przyjętych celów i postawionych hipotez. Autorka wykazała się umiejętnością korzystania z literatury przedmiotu. Na podstawie tego można wnioskować o jej dobrym przygotowaniu teoretycznym w zakresie znajomości omawianych zagadnień.

Wartość merytoryczną ocenianej rozprawy charakteryzują takie walory, jak:

- wybór tematu o znaczeniu naukowym i poznawczym, dotyczący aktualnej problematyki, dotyczącej rozwoju agrobiznesu w poszczególnych krajach UE;
- właściwy dobór metod i narzędzi badawczych;
- przedstawienie w sposób uporządkowany stanu wiedzy w zakresie wzrostu i rozwoju gospodarczego, w tym rozwoju agrobiznesu oraz dokonujących się zmian;
- prawidłowe rozpoznanie podjętego problemu i oryginalność jego rozwiązania, wskazująca na umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Cennym wkładem w badania naukowe recenzowanej rozprawy jest wskazanie na istniejące rozbieżności między krajami w zakresie rozwoju agrobiznesu, szczególnie odnośnie upodabniania się badanych struktur do obiektów wzorcowych. Wyniki badań

pozwalają również na uświadomienie „odległości” (i zbliżania się) jaka dzieli kraje, które wstąpiły do UE w 2004 roku i w 2007 r. (Bułgaria i Rumunia) pod względem ukształtowanych struktur agrobiznesu, od krajów UE-15. Jako bardzo trafne podejście w prezentowaniu zagadnień oceniam umieszczenie na zakończenie każdego podrozdziału krótkiego podsumowania. Ułatwia to czytelnikowi wnioskowanie i jest pomocne kompleksowej ocenie całości badań.

Recenzowana rozprawa charakteryzuje się **drobnymi usterkami oraz elementami dyskusyjnymi**, które zaprezentowano jako uwagi szczegółowe.

Wiele dyskusji budzi wśród ekonomistów formułowanie hipotez badawczych, szczególnie ich wielowątkowe aspekty. W dysertacji sformułowane hipotezy zawierają wiele wątków. Przykładowo hipoteza pierwsza. Jej weryfikacja wymagała dokładnych analiz w zakresie struktur agrobiznesu. Dlatego nie została jednoznacznie zweryfikowana. W badaniach ekonomicznych często spotyka się rozbudowane hipotezy, które wymagają precyzji w ich weryfikacji. Oceniam, iż Doktorantka poradziła sobie w tym przypadku znakomicie.

W niektórych przypadkach cytowania literatury można było sięgnąć po oryginalne prace konkretnych autorów (nie cytować za kimś). Uzasadnionym jest podanie cytowania za kimś w przypadku, gdy mamy trudność z dotarciem do danej pozycji literatury. Niektóre cytowane pozycje za innymi autorami są dostępne w zasobach bibliotecznych (czy nawet w Internecie). Powinno się także podać dokładnie pozycję, za którą dokonano cytowania, np. s. 30 Garbicz 2012 (za Rodrik 2003) – brak wskazania, jaka to była publikacja D. Rodrika. Podobnie w sytuacji podawania definicji. Przykładowo HDI powinno się podać cytowanie za oryginałem (lub organizacją, która go wprowadziła i zastosowała (autorka podała cyt. Kozłowska 2013). Wiele podanych przez Doktorantkę cytowań w zakresie przeglądu literatury pochodziło od innych autorów, którzy opisywali pierwotne publikacje. Wskazaniem byłoby sięgnięcie również do tych opracowań (np. s. 42 itd.).

Uwagę można mieć do interpretacji i oceny znaczenia zmniejszającej się roli rolnictwa w gospodarce. Na stronie 30 Autorka pisze „*Strukturalne przeobrażenia dokonujące się w gospodarkach (...) są szczególnie ważne z punktu widzenia agrobiznesu. Umożliwiają one zmniejszanie roli rolnictwa (gałęzi tradycyjnej) na rzecz pozostałych gałęzi, co umożliwi rozwój agrobiznesu.*” Jest to pewien skrót myślowy, gdyż rola rolnictwa i jego znaczenie w dostarczaniu żywności jest niezmienna. A

zmniejszanie roli rolnictwa odbywa się jedynie w zakresie jego udziału w agrobiznesie (czy w tworzeniu PKB) ze względu właśnie na rozwój pozostałych sfer agrobiznesu. Podobnie Doktorantka dokonała oceny zjawiska na stronie 110 pisząc, że „...*obserwowane jest zmniejszanie się produkcyjnej i dochodotwórczej roli rolnictwa na rzecz pozostałych agregatów agrobiznesu, co jest symptomem pozytywnym.*” Autorka powinna wyjaśnić w jakim sensie jest to zjawisko pozytywne. Ponieważ badania wykorzystują dane dla konkretnych krajów zakończenie analizy na roku 2014 jest dosyć odległym terminem. Ciekawym byłoby uzupełnienie ich o nowsze wyniki.

Praca napisana jest starannie pod względem redakcyjnym, chociaż zdarzają się błędy literowe (m.in. s. 28 – *Ksaprzak-Czekaj*, s. 41 *przeze wszystkim*, s. 127 – *barku*, itp.). Tytuł rysunku 7 – Wartość PKB....natomiast wyniki podano w %, czyli udział?

Generalna uwaga dotyczy również opisu zaistniałych zdarzeń. Wszystko o czym pisze Autorka dotyczy czasu przeszłego (koniec badań rok 2014). Z tego względu w opisie wyników badań należałoby się posługiwać czasem przeszłym (np. s. 129 – „*W większości państw (...) obserwowany jest wyraźny wzrost...*”. Nie możemy stwierdzić, czy obecnie (prawie 5 lat po okresie badań) ten „wzrost jest”. Podobnie w innych częściach opisu wyników.

Wszystkie te uwagi nie umniejszają wartości merytorycznej rozprawy, a zostały wskazane w celu ich wykorzystania przy ewentualnej publikacji wyników badań.

Wnioski końcowe

Reasumując stwierdzam, że oceniana rozprawa doktorska jest interesującym studium badawczym. Stanowi ważne i oryginalne rozwiązanie postawionego problemu badawczego. Dlatego uwzględniając wartość naukową i formalną, stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Eweliny Szuba-Barańskiej pt. ***Rozwój agrobiznesu państw Europy Środkowo-Wschodniej po przystąpieniu do Unii Europejskiej***, stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a jej Autorka wykazała się ogólną wiedzą w dyscyplinie ekonomia oraz potwierdziła umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Praca spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim określone w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z dnia 14 marca 2003 r wraz z późniejszymi zmianami (Dz.U. 2003 nr 65 poz. 595 z późniejszymi zmianami).